

Jødiske karakterer i dansk fortellende litteratur på 1800-tallet

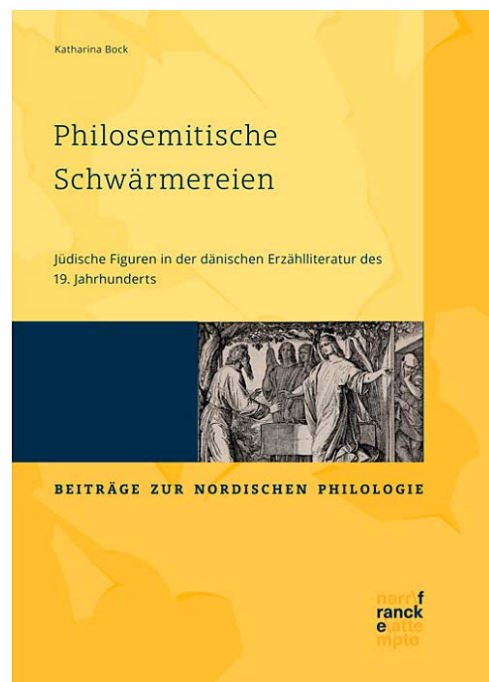

BOKANMELDELSE

DOI: <https://doi.org/10.30752/nj.122934>

Katharina Bock: **Philosemitische Schwärmereien. Jüdische Figuren in der dänischen Erzählliteratur des 19. Jahrhunderts**, Beiträge zur nordischen Philologie, bind 67 (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2021). 261 sider.

Første halvdel av 1800-tallet var en brytningstid i forholdet mellom kristne og jøder i Europa. Innføring av den jødiske emansipasjonen i den franske revolusjonen og senere i Napoleons innflytelsesområde i Europa hadde, særlig i de tyske statene, utløst motbevegelser som rettet seg mot jødernes likestilling. Også i Nord-Europa, i den danske «jødefeiden» av 1813, i de voldsomme Hep-Hep-opptøyene av 1819 som begynte i Tyskland og spredde til Danmark, og ikke minst i den norske grunnloven av 1814, som kategorisk nektet jøder adgang til riket, viste virkekraften av de anti-emansipatoriske strømningene seg. Dominerende ble de imidlertid ikke. Danske jøder fikk stort sett like rettigheter som kristne allerede i 1814, det norske adgangsforbudet for jøder ble opphevet i 1851, og i Sverige ble en del av restriksjonene for jøder avskaffet i 1838. Parallelt med disse politisk-rettslige forandringene i retning likestilling fantes det en intens offentlig debatt om jødernes «natur» og stilling i samfunnet. I denne sammenhengen var

litteraturen en viktig arena for diskurser om «jøden» og som seismograf for endringer i forestillinger om jøder og jødedommen.

I sin utmerkede studie om jødiske figurer i den danske litteraturen på 1800-tallet (hennes avhandling ved Humboldt universitet Berlin, veiledet av Stefanie von Schnurbein) setter Katharina Bock søkelyset på perioden mellom 1820- og 1850-tallet, den «danske gullalderen», som er kjennetegnet

av mange positivt fremstilt jødiske figurer. Som reaksjon mot den samtidige jødefiendtlige diskursen rettet mot likestilling av jøder i det moderne samfunnet, er den filosemittiske (jødevennlige) diskursen preget av beundring, identifisering og sympati. Bock fremhever riktignok at den filosemittiske holdningen var et svermeri som særlig blomstret i den romantiske konteksten. Jødene og jødisk liv ble fremstilt løst fra den reale erfaringsverden og idealisert som et begjært objekt: «Aldri dreier det seg i tekstene hovedsakelig om jøder, alltid handler det først og fremst om en dansk-protestantisk selvvrdering og en intellektuell og politisk posisjonering av ikke-jøder» (s. 30, alle sitater er oversatt av anmelderen). I denne tolkningen følger Bock tilnærmingen av Philipp Theison og Georg Braungart som har beskrevet filosemittisme som en desidert kristen litterær diskurs, som «en tankefigur som benytter jødedommen for å kunne snakke om ikke-jødernes lengsle».*

Bocks studie omfatter syv analysekapitler som i hvert tilfelle er viet et litterært verk. De undersøkte tekstene er Bernhard Severin Ingemann: *Den gamle Rabbin* (1827), Steen Steensen Blicher: *Jøderne paa Hald* (1828), Thomasine Gyllembourg-Ehrensward: *Jøden* (1836), Carsten Hauch: *Guldmagere* (1836/1851), Frederik Christian Sibbern: *Udaf Gabrielis's Breve til og fra Hjemmet* (1850), Hans Christian Andersen: *Kun en Spillemand* (1837) og Hans Christian Andersen: *At være eller ikke være* (1857). I sine analyser setter Bock ikke bare søkelys på fremstillingen av «jøder», men også på andre figurer og

handlingstråder. På denne måten kommer hun til differensierte innsikter om den litterariske funksjonen av jødiske figurer i den danske litteraturen i første halvdel av 1800-tallet. Det kan illustreres med tre eksempler:

Ingemanns novelle *Den gamle Rabbin* setter på et vis tonen for denne litteraturen ved å innføre en konstellasjon av jødiske figurer, som går igjen og som i dag kan fremstå som nokså klisjéaktig. Hovedpersonen, den gamle, dypt religiøse rabbineren Philip Moses er fremstilt som den typiske edle jøden, kjent i europeisk litteratur fra Lessings drama *Natan den vise* (1783). Hans barnebarn, den beskjedne og fromme Benjamine, viser trekk av den vakre jødinne, som var en populær litterær topos i begynnelsen av 1800-tallet. Disse positivt fremstilte jødiske figurene står i sterk kontrast til rabbinerens to sønner, som er påvirket av sekulariseringsprosessen og representerer materialisme og opportunistisk assimilasjon. Handlingen utspiller seg på bakgrunn av de antisemittiske Hep-Hep-opptøyene i Hamburg. Den unge, kristne kunstneren Veit redder rabbineren og Benjamine fra pøblenes overgrep. Han representerer en romantisk preget kristen nestekjærlighet, som er udogmatisk og gjenkjenner i den gamle jødisk fromheten kimen til kristendommen. Veien til omvendelse og til giftemål mellom Benjamine og Veit er dermed forutbestemt. De positivt fremstilte jødiske figurene har i Ingemanns novelle en tydelig funksjon, som Bock fremhever. De representerer et «filosemitisk fantasibilde» og tjener utelukkende til å fornye og foredle kristendommen (s. 42 f.).

Også i Steen Steensen Blichers novelle *Jøderne paa Hald* (1828) blir de jødiske figurene gjennom konversjon og kjærlighet til slutt innlemmet i den fremtidsrettete protestantiske verden. Handlingen utspiller seg på to tidsnivåer: rammefortellingen i

* Philipp Theison og Georg Braungart, «Die überspringende Rede. Philosemitismus als literarischer Diskurs», i idem (red.), *Philosemitismus. Rhetorik, Poetik, Diskursgeschichte* (Paderborn: Wilhelm Fink, 2017), s. 9–28, sitat s. 12.

samtiden (1828), og hovedfortellingen i slutten av 1600-tallet, da to jøder fra Amsterdam, Joseph og Samaliel Lima, oppholdt seg på et slott i Jylland. De to brødrene, vel innlemmet i det nederlandske samfunnet takket være landets religiøse toleranse, representerer ulike posisjoner (selvhevdelse eller assimilasjon/konversjon) i spørsmålet om jødernes fremtid i det moderne samfunnet – en debatt som var aktuell i Danmark i begynnelsen av 1800-tallet og som Blicher selv hadde engasjert seg i i 1813 som tilhenger av jødisk emansipasjon. Selv om denne sammenhengen er viktig, ville det være for enkelt å lese Blichers novelle bare som litterarisering av politiske posisjoner, hevder Bock. I sin litteraturvitenskapelige analyse peker hun på en overbevisende måte på kompleksiteten i Blichers bruk av jødiske figurer. De produserer et «overskudd av assosiasjoner og attribusjoner» (s. 99) som springer over til ikke-jødiske figurer. Gjennom kryssninger og et spill med stereotyper blir grensene mer uklare og karakterene mer ambivalente (og interessante): jødiske figurer fremstår som akkulturerede, kristne figurer viser trekk som er assosiert som «typisk jødiske». Bock viser her til den litterære merverdien som gjorde jødiske figurer så populære i 1800-tallets fortellende tekster: «De gjør usannsynlige sammenhenger plausible og gjør det mulig å fyre opp ensomme steder i det kalde nord med orientfantasier og [dermed gjøre dem] litterært attraktive. Som litterære figurer er de begjært, men de må til dette også begjære 'oss', ikke-jødene, og ønske å bli som 'oss'» (s. 102).

Et særlig slående eksempel for det produktive potensialet som en jødisk figur kan utgjør i en litterær tekst, finner Bock i Hans Christian Andersens roman *Kun en Spillemand* (1837). Romanen forteller om den unge kristne fiolinisten Christian som drømmer om en karriere som kreativ kunstner, og hans store kjærlighet, den pene jødiske jenten

Naomi. Figurkonstellasjonen er vel etablert, men i Andersens roman fører handlingen ikke til det forventede happy ending, muliggjort gjennom kjærlighet og konvertering. Christian ender som ulykkelig og ensom spillemann, mens Naomi fører et rastløst og lidenskapelig liv, hinsides sosiale forventninger og konvensjoner. Hun lar seg ikke entydig kategorisere i sin religiøse, kjønnsmessige og seksuelle orientering. Hun avviser sin jødiske bakgrunn, blir heller ikke en god (protestantisk) kristen, men heller en fritenker. Hun kler seg som mann, slutter seg til en omreisende kunstryttergruppe og har et seksuelt forhold med sigøyneren Ladislaus (før hun til slutt gifter seg med en fransk adelsmann). Hun fremstår som verken tilhørende eller helt ikke tilhørende, og «forblir dermed i en mellomsfære» (s. 195). Som jøde, kvinne og skeiv står figuren på forskjellige måter utenfor, men hennes identitet som outsider er heller ikke entydig. For Bock illustrerer figuren Naomi akkurat hva filosemittisk litteratur i hennes forståelse utgjør. Det gjelder ikke å erstatte «onde» med «edle» jødiske figurer. «Snarere er det den jødiske figurens åpenbare litterære produktivitet, det er de mangfoldige assosiasjons- og fortellermulighetene som åpner seg i teksten gjennom den jødiske annerledesheten av figuren Naomi» (s. 205).

Bocks litteraturvitenskapelige studie utmerker seg gjennom et høyt refleksjonsnivå, metodologisk bevissthet og språklig pregnans. Den viser at analysen av fremstillingen av jøder og jødedommen i litteraturen kan bli mer fruktbar når den ikke lar seg styre av stereotypiforskningens rigide kategoriseringer (antisemittisk – filosemittisk – allosemittisk) og ser nærmere på den litterære funksjonen av jødiske figurer. Resultatet understreker at den filosemittiske pregete dansk litteraturen i første halvdel av 1800-tallet konstruerte jøder og jødedom ut av egne (kristne) perspektiver og identitetsbehov, den hadde

sympati for sine jødiske figurer og brukte dem for å oppnå litterære effekter, men den var lite interessert i den reale jødiske livsverden av sin tid (s. 232). ■

CHRISTHARD HOFFMANN

Professor i moderne europeisk historie
ved Universitetet i Bergen
Seniorforsker ved Senter for studier
om holocaust og livssynsminoriteter (Oslo)